

Autor: Franz Chocholatý Gröger

Než se začneme zabývat otázkou Střední Evropy, pokusme se definovat prostor střední Evropy. K prvnímu dělení Evropy došlo po roce 1054 (velké schizma). Proběhlo při tom oddělení Říma od Byzance. Vznikl celek západní Evropy a celek východní Evropy. Toto dělení bylo dáno hranicemi katolické církve a vznikající západní kultury a ortodoxní církve a východní byzantské kultury. Mezi Labem a Pobaltím však vzniká celek střední Evropy kulturně a civilizačně patřící k Západu, který počátkem 16. století začíná ztrácet kontakty se Západem a tento proces končí koncem 18. století, kdy se tento celek vrací zpět k Západu. František Dvorník v knize *Zrod střední a východní Evropy* přesvědčivě dokládá, že střední Evropa představuje svébytný celek, který však nedokázal vytvořit mocensky odolnou Říši. Náběhy k tomu byly, a to za vlády Václava II, kdy byla „poslední šance Čechů a Poláků splynout v jediný národ“. Nasledovalo úsilí Jiřího z Poděbrad založit jakousi bezpečnostní zónu, vláda Jagellonců a naposledy panování Habsburků, jejichž pokus o vytvoření nadnárodní Říše skončil ve víru Velké války. 1]

Obdobně hodnotí tento vývoj maďarský historik Jenő Szücs ve své knize *Tri historické regióny Európy*, který vidí ztroskotání v tom, že modernizační proces od 18. stol. probíhal „shora“ a střední Evropa vytvořila sice region, avšak ne svébytný model historického vývoje. 2] Třetím pohledem je pohled Oscara Haleckého, který v knize *Hranice západní civilizace: historie středovýchodní Evropy* dělí Evropu do čtyř celků: Západ a Východ, v podstatě dělení uvedené v úvodu, a dva meziregiony. 3] První region tvoří území Svaté říše římské národa německého (Heiliges Römisches Reich Deutscher Nation) – Německo, sever Itálie, rakouské alpské země – österreichische Alpenländer, druhý region tvoří Polsko, země Koruny české, Uhry, Pobaltské státy a Finsko. Zařazení zemi Koruny české do tohoto regionu se mi jeví jako konceptuální násilí. Výraz Středovýchodní Evropy (Ostmitteleuropa) zavedl právě v letech 1950 a 1952 Halecki a tento výraz se etabloval právě v důsledku začlenění Polska, Československa a Maďarska do sovětského bloku, avšak pojem Středozápadní Evropa (Westmitteleuropa) vůbec neexistuje. Problémy s Ostmitteleuropa by vůbec nevznikly, kdyby Německo zařadil do

západní Evropy.

Historie odvíjená od devátého století vede k poznání osudové klatby uvalené na střední Evropu: „Historie ukazuje, jak neúprosné dokáží být její zákony. Kdykoliv vznikne v rozsáhlém prostoru mezi Baltem, Jaderským mořem a Černým mořem politické vakuum, vstoupí sem ze západu či z východu jeden ze dvou obrů, aby narušil evropskou rovnováhu. Tento vývoj započal v 11. století, kdy byly zničeny všechny naděje na vznik středoevropské mocnosti“. 4] Nutno podotknout, že pojem Západ a Východ používaný od dvacátých let 19. století není totožný s geografickým vymezením Evropy. Halecki odmítá považovat za vskutku evropský jen západní Evropu a pojem západní civilizace jen na západní Evropu. Jeho oponent Jaroslav Bidlo se přiklání k myšlence dualismu evropských dějin, stavějící východní Evropu za hranici kulturní Evropy. 5]

Pojem středu Evropy se poprvé jako idea objevuje u Johanna Gottfrieda Herdera, pro něhož evropský střed představuje ideální místo mezi asiatským despotismem a duchem západního kramářství.

S politického hlediska otázka středu se objevuje poté, co roku 1806 zanikla Svatá říše římské národa německého a tím vyvstala otázka nástupnictví po tomto útvaru a otázka toho, kdo převezme vůdčí roli ve středoevropském neboli německém prostoru. Po Vídeňském kongresu vzniká Německý spolek třiceti devíti států pod rakouským předsednictvím. Vůdčí postavou je Klemens Wenzel Nepomuk Lothar von Metternich, který ač pocházel z Porýní, nikdy se nepovažoval za Němce a byl důsledným odpůrcem nacionalismu, který považoval za nežádoucí import ze Západu. 6]

Zastával myšlenku silné Střední Evropy a naprosto cizí mu byla myšlenka velkoněmeckví a německá otázka byla zcela rozpuštěna v problému střední Evropy a tato střední Evropa musí být ochranným valem proti Východu.

S myšlenkou střední Evropy jako území celní unie přichází ekonom Friedrich List, založené na rovnováze průmyslu a zemědělství a moderního systému dopravy a v Dunaji viděl dopravní tepnu první důležitosti. Střední Evropa měla být federací a takto sjednocená a posílená střední Evropa by byla ve spojení s Anglií. Na něj navazuje saský historik a odpůrce nacionalismu Constantin Frantz. Německý národ je složen z několika národů a národ nechápe ve smyslu etnickém. Střední Evropa (das europäische Mittelland) by byla federativně uspořádané spojení západoněmeckého spolku, Pruska a Rakouska omezené pouze na vojenskou obranu a vytvoření společného hospodářského prostoru. Klíčovou roli hraje polarita Rýn - Dunaj.

Jistou podobu střední Evropy má idea austroslavismu F. Palackého a K. Havlíčka Borovského, v případě prvního se vymezuje vůči pangermánské myšlence, v případě druhého proti všeslovanskému mysticismu. **Oba hledali realistický program mezi zachováním říše a respektováním jejich vnitřní různorodosti vylučující všechny říšské nacionalismy - pangermánský, maďarský a panslavistický.**

V roce 1903 vychází anglicky kniha *Central Europe (Mitteleuropa. Die Länder und Völker von den Westalpen und dem Balkan bis an den Kanal und das Kurische Haff*, německy vyšla v roce 1904) Josepha Partsche, geografa z Breslau (**Vratislavi**). Byla napsána na požádání sira Halforda Mackindera, která se mimo geologii, klimatu, etnografii a kulturního přehledu zabývá analýzou strategického myšlení té doby. Upozorňuje na to, že Francie, ve snaze znovuzískat Alsasko-Lotrinsko, se může „spiknout s obrovským východním impériem, aby zničila německé císařství“. Cílem díla bylo vzbudit solidaritu mezi národy střední Evropy a vše zakončil výzvou:

„Střední Evropa byla pro všechny národy už tak dlouho bitevním polem, že by měla zabránit dalšímu utrpení (...) Kéž by onen velký památník na lipském bojišti, kde byl zastaven zločinný pokus ujařmit celý kontinent (...) nepřestal být (...) varováním pro všechny příští tyrany lačné moci a zároveň napomenutím národů střední Evropy, aby zůstaly sjednocené, zachovávaly mír a bránily ho.“ 7]

V roce 1915 vychází práce liberálního politika, sociálního teoretika a říšského poslance Friedricha Naumanna *Mitteleuropa* (Střední Evropa). V deseti kapitolách Naumannovy knihy jsou obsaženy tyto náměty: 1. Společná válka a její následky (Gemeinsamer Krieg und seine Folgen s. 1-29), 2. K předchozím dějinám Střední Evropy (Zur Vorgeschichte Mitteleuropas, s. 30-54), 3. Konfese a národnosti (Konfessionen und Nationalitäten s. 55-94) 4. Středoevropský hospodářský národ (Das mitteleuropäische Wirtschaftsvolk s. 95-124) 5. Společné problémy válečného hospodářství (Gemeinsame Kriegswirtschaftsprobleme s. 125-152), 6. Světové hospodářství (In der Weltwirtschaft s. 153-183) 7. Celní otázky (Zollfragen s. 184-211), 8. Otázky ústav (Verfassungsfragen s. 212-242), 9. Statistiky a historický přehled (Statistisches und Historisches s. 243-275), 10. Literatura (Literatur s. 276- 290).

Naumann zvláště ve druhé části knihy velice podrobně rozpracovává plán ekonomického, celního a státoprávního uspořádání Střední Evropy. **V tomto ohledu chápal vytvoření Střední Evropy ne jako vznik nového státu, ale jako svazek států existujících, které by neztrácely svou svrchovanost, pouze centralizovaly některé státní činnosti a které by si především ve svých jednotlivých oblastech a provinciích uchovaly místní osobitost.** V úvodní kapitole odmítá Naumann pojetí první světové války jako boje Germánů se Slovany a chápe ji jako volbu středoevropských států a národů mezi možností seskupit se do celistvějšího středoevropského útvaru nebo skončit jako přívěsky Východu a Západu.

Předpokladem vytvoření Střední Evropy je ovšem nový způsob myšlení a v tomto ohledu Němci musí obětovat určitou část svého dosavadního myšlení, stejně jako národy Rakousko-Uherska by neměly již setrvávat v protipruské mentalitě. V dalších pasážích této kapitoly předkládá autor charakteristiku obou státních celků a jejich národností. Německo bylo na rozdíl od Rakousko-Uherska rozbito třicetiletou válkou a napoleonskými invazemi, takže se konstituovalo až na základě národní myšlenky. Je dítětem devatenáctého století a mezi velkými evropskými národními celky nejmladším národním státem. Svým uspořádáním je to

stát spolkový (Bundesstaat), kdežto Rakousko-Uhersko je svazkem států (Staatenbund). V Německu převažuje protestantismus, v Rakousko-Uhersku katolicismus. Německo je techničtější, obchodnější, věcnější, Rakousko-Uhersko romantičtější, víc obráží východní mentalitu. V obou státech existuje množství rozdílností, které brání vzniku Střední Evropy.

Neumanův plán je koncipován na principu národnostní, jazykové a rasové tolerance s důrazem na ekonomický aspekt integrace. Střední Evropou rozumí oblast ležící mezi evropským Západem a Ruskem a má-li se utvořit nějaký ucelený organismus je k tomu nutné vzájemné porozumění Německa a Rakouska.

Střední Evropa má také své předdějiny. Jejich nástin je obsažen ve druhé kapitole. Za jednu ze závažných příčin rozdrobenosti středoevropského prostoru považuje Naumann středověký princip volitelnosti císařů. Ale ať je vlastní příčinou cokoli, jisté je, že Francie a Anglie na jedné straně a Rusko na druhé se poměrně brzy a snadno ustavily do národních organismů, kdežto střed Evropy od Švédska až po Neapol vytvořil zónu neuvěřitelně malých států a státeků. V této zóně nevzniklo natrvalo ani žádné velkoměstské centrum srovnatelné s Římem, Konstantinopolí, Moskvou, Paříží nebo Londýnem.

Vídeňským kongresem byla sice Střední Evropa nově zřízená, leč pod ruskou patronací. Teprve revolucí z roku 1848 vnikají zde nové impulzy ze Západu, dominovalo však přání německé jednoty. Důležitým mezníkem v dějinách Střední Evropy byl rok 1866, kdy Bismarck na základě vítězství v Německé válce nechtěl vytvořit německý národní stát, ale snažil se uchovat spojenectví dvou středoevropských mocností. Vytvořením Dvojspolku se roku 1879 objevily nejpříznivější základy k celistvé Střední Evropě. Proto je možné dnes chápat první světovou válku jako zápas „vnějších“ velmocí, Anglie a Francie na Západě a Ruska na Východě o udržení kontroly nad středoevropským prostorem na jedné straně. Je to zápas o udržení mocenské homogenosti středoevropského prostoru na straně druhé.

Vytvořením národních států namísto Rakousko-Uherska se naplnil záměr první. Koncepce Střední Evropy tím padla a zbylo zde „zradikalizované“ výmarské Německo s velkoněmeckou alternativou uspořádání středoevropských poměrů.

Třetí kapitola je věnovaná otázkám konfesí a národností a Naumann zde vymezuje specifiku Středoevropana. Ve středoevropské pestrosti podob a charakterů tkví veliká síla, avšak zároveň s ní vyvstávají politické a společenské nesnáze. Máme sice představu o tom, kdo je Němec, Maďar, Polák, Čech, ale typ Středoevropana ještě nevypěl, ale teprve se vytváří. Střední Evropa byla místem kontaktu obou částí staré říše římské: Říma a Byzance. Později místem styku protestantského severu s katolickým jihem. Střední Evropa je v Naumannových očích také místem židovské přítomnosti a by bylo dle něj nesprávné ji při tvorbě této jednotné oblasti pominout, protože Židy viděl jako významné činitele v hospodářském životě, v politice a v publicistice. Naprosto je nezbytné porozumět psychologii malých národů a vyvarovat se paušálních posudků „zvenčí“, nechápajících vnitřní tíhnutí těchto národů. Němci mají řadu schopností, ocitají se však v nebezpečí, že ostatním národům neporozumí. Tragická vina velkoněmeckých germanizátorů spočívá v tom, že tyto proměny doby a nové skutečnosti dosud nechápu.

S národnostními složitostmi jsou spojeny otázky jazykové a zde se musí osvědčit výrazný liberalismus, jinak národy Střední Evropy vykrvácejí v národnostních sporech.

Naumann je přesvědčen, že se po válce oslabí a rozmělní jak velkoněmectví, tak panslavismus.

Významné místo zaujímá v Naumannově knize čtvrtá kapitola obsahující v titulu pozoruhodný termín „das mitteleuropäische Wirtschaftsvolk“, středoevropský hospodářský národ. S velkou otevřeností si tu autor klade řadu otázek, jež se stejnou otevřeností zodpovídá. Tvrdí, že příčinou první světové války byl střet kapitalismu prvního stupně, vybudovaného Anglií, s kapitalismem druhého stupně, dosaženým v rapidně se vyvíjejícím Německu. Napříč hranic se utváří „hospodářský národ“, hospodářské společenství, bez ohledu na jazykovou různost. „Národy a národnosti v Rakousko-Uhersku převzaly, aniž si toho byly vědomy nebo o to usilovaly, svůj mezinárodní technický a obchodní rozvoj z německých rukou. Zprostředkovateli přitom často byli německy mluvící Židé. Jejich spolupůsobení nelze podcenit, protože všechno, co se vyskytuje v Rakousku a v Maďarsku v oblasti bank, akciových společností, dopravy, obilných, skladů, obchodu s dřívím a ve výrobě, pohybuje se uprostřed složitých národností právě proto, že polští, maďarští, čeští a němečtí Židé hledí, aby si vzájemně porozuměli. A tak vzdor všem protestům antisemitů jsou Židé nezanedbatelnou součástí hospodářského společenství dvojmonarchie.“

V šesté kapitole se věnuje postavení Střední Evropy ve světovém hospodářství. Reálnými středisky světové vlády jsou prozatím Londýn, New York a Moskva, mohou se však vytvořit taková střediska v Japonsku, Číně, Indii či Latinské Americe. Tato válka také rozhoduje, zda takové středisko vznikne v oblasti mezi Londýnem a Moskvou. Pokud nevznikne, pak národy této oblasti se dostanou do postavení států – satelitů či států – trabantů (Trabantenstaaten). Nyní jsou hotové tři organismy – Velká Británie, USA a Rusko, čtvrtým může být Střední Evropa. Nestane-li se to, stane se Střední Evropa součástí britského nebo ruského hospodářského systému. Vstup do britského hospodářského systému by byl zaplacen poklesem do postavení s pouhým teritoriálním historickým významem. Pro ruský velmocenský svaz by se středoevropské země, a především Němci, stali inženýry jeho vojenského a hospodářského vítězství. Je proto lepší zůstat raději malý a osamocený nežli ruský.

Při rozvažování možností, jaké se Německu nabízejí, přichází Naumann k tomuto závěru:

„Pokud nám ještě slunce svítí, musíme se držet myšlenky na vstup do řad předních světových hospodářských velmocí. S tím souvisí připojení jiných středoevropských států a národů. Ty však, odhlédneme-li od rakouských a maďarských Němců, nemají žádný přímý zájem, abychom právě my Němci seděli v nejvyšší radě světových dějin. A my zas na nich nemůžeme vyžadovat, aby sdíleli naše dějinné pocity, protože v nich bije srdce z jiného rodu a jiné látky. Ze svého hlediska si kladou otázku, zda ve volbě mezi německým, ruským nebo anglickým vedením chtějí nebo nechtějí náležet k německému světovému svazku.“

Jejich situace je podobná té, kterou jsme právě popsali, když jsme se zmiňovali o tom, jak by nám bylo, kdybychom museli vstoupit do ruského nebo anglického svazku a to pouze s tím rozdílem, že malé národy nemají vůbec žádnou možnost prezentovat se jako vůdčí skupiny světového hospodářství.

Ve skutečnosti jim zbývá pouze volba mezi izolací nebo připojením, a protože izolace je pro ně vzhledem k jejich vyspělosti a z uvedených důvodů sotva již únosná, musí se dříve či později nějak rozhodnout, s kterým svazkem mohou nebo chtějí jít, v souladu se zeměpisnou polohou, ekonomikou a duchovním zaměřením. Je to tvrdý tlak, těžký osud, ale je to velice mocné směřování současné doby, kategorický imperativ teritoriálními a národními státy a zbývajícím obyvatelstvem světa objeví mocné meziútvary, nepomůže žádné vzpírání se a naříkání. Je možné zařídit se podle této nezbytnosti dříve nebo později, avšak světové heslo již zaznělo a je třeba je následovat. Ten, kdo se jím bude řídit dříve, bude také v budoucnu vyžadovat lepší podmínky nežli ten, kdo se nechá vytěsnit z historické chvíle a vláčet dobou.“
8]

Vycházejí z toho, že se jeho plán „Střední Evropy“ vedené Němci nemusí u malých národů, např. Čechů, setkat s příznivým ohlasem, počítal na jedné straně s dějinnými i hospodářskými tlaky, kterým se ani neněmecké národy nemohou trvale vyhnout, na druhé straně byl přesvědčen o atraktivnosti svých návrhů na uspořádání střední Evropy. Naumann se jednoznačně distancoval od jakýchkoliv germanizačních záměrů; např. velmi zřetelně to vyplývá z jeho ostré kritiky metod pruské politiky v Polsku v předválečné době. Požadoval plné respektování národních zvláštností, jakož i soulad zájmů všech národů náležejících ke „Střední Evropě“. Naumann měl v úmyslu dovést myšlenku německo-českého zájmového vyrovnání co nejdál, vyvolil si Prahu jako možné sídlo „středoevropské centrály“. To, že při volbě této středoevropské metropole Naumann reflektoval i české zájmy, vyplývá z jeho vize obsažené v závěru jeho knihy o *Střední Evropa*:

„Myslím, že za deset nebo snad i více let přijedu do Prahy a navštívím předsedu nebo místopředsedu Středoevropského výboru pro hospodářství. (...) Zeptám se ho, jak to vypadá s Čechy a jinými neněmeckými Středoevropany. Ach, odpoví, zpočátku se to nemohlo rozběhnout, protože v úradě mluvíme německy, ale pro české zemědělce a obchodníky nakonec bylo dost důležité být s námi v kontaktu. A tu a tam proložím řeč několika českými slovy, často to napomůže vzájemnému porozumění. Vědomě neděláme z těchto věcí žádnou principiální otázku, nechceme se, zde ve Střední Evropě, přiklánět k jedné či druhé straně. Němci nám to sice měli za zlé, ale oni už také dobře vidí, že oblast světového hospodářství se dá spravovat jen s jistou mírou všeobecné humanity. Je to tón, který tvrdí muziku. Ostatně, jakou politickou činnost vyvíjejí tam venku lidé, kteří k nám přicházejí, se nás netýká, neboť my zde zastupujeme jen a pouze oblast hospodářství.“ 9]

Ohlasy na Neumannovu knihu nebyly v německém prostředí jednoznačné, pro socialisty byl příliš nacionalistický, pro nacionalisty málo. Velký ohlas vzbudil v Uhrách především u občanských radikálů, kteří se domnívali, že německá disciplína, vztah k práci a vědomí povinnosti, by mohly být pro Maďary příkladem. Kniha Friedricha Naumanna se v českých zemích setkala s rozporuplným přijetím. S nadšením ji přijali umírnění političtí představitelé Němců v Čechách, zejména Franz Jesser, Hermann Ullmann a spolupracovníci časopisu *Deutsche Arbeit*, kteří před rokem 1914 byli nakloněni národnostní dohodě s Čechy. Uvítali, že se v Německu ozval vlivný hlas, který se dokázal vcítit do komplikovaných národnostních poměrů v Čechách a v celé habsburské monarchii.

Naopak představitelům nacionalistických spolků Němců z českých zemí se zdálo, že Naumannovy návrhy byly příliš vstřícné vůči Čechům, zvláště když Naumann na několika místech knihy varoval před německou malichernou neústupností a nabádal k velkorysosti ve vztahu k neněmeckým národnostem. Nespokojeni byli také četní němečtí podnikatelé z českých zemí, obávající se říšskoněmecké konkurence v případě úzkého hospodářského a politického spojení habsburské monarchie s Německem. 10]

O Naumannově myšlence „Střední Evropy“ se diskutovalo i mezi českou veřejností, a to nejen v konzervativních kruzích. V Naumannových nedatovaných zápiscích týkajících se plánovaných rozhovorů s českými osobnostmi v Praze na jaře 1916 najdeme poznámky o staročeském politikovi a řediteli Zemské banky v Čechách Karlu Mattušovi („V roce 1891 se zúčastnil jako jeden z vůdců jednání o německo-českém vyrovnání. On i jeho strana tehdy udělali dalekosáhlé ústupky německému stanovisku.“), dále o zakladateli moderní historické školy Jaroslavu Gollovi („Studoval v Německu a sympatizoval s Německou říší.“), o vůdci českých agrárníků Františku Udržalovi („Česká strana agrární je nejsilnější a nejlépe organizovaná ze všech buržoazních stran, (...) je to mladá strana (...) a schopná k případným kombinacím.“), o předním politikovi Mladočechů a bývalém ministru obchodu Františku Fiedlerovi („Nikdy žádná účast na slovanských akcích a na vztazích s Ruskem.“) a o jeho stranickém kolegovi Františku Maštálkovi („Velkopřůmyslník /cukr/, zaujímá jedno z vedoucích míst při organizování českého průmyslu a českých bank.“). Také český sociální demokrat Bohumír Šmeral je zaznamenán na tomto seznamu, avšak bez krátké charakteristiky, která už pro Naumanna v tomto čase nebyla nutná. Tak mohl Šmeral už v roce 1915 anonymně uveřejnit v Naumannově časopisu *Die Hilfe* příspěvek, který v mnohém ohledu odpovídal i Naumannově postoji k Čechům (zdůraznění společného bratrství ve zbrani, požadavek větší pozornosti k českým požadavkům ze strany německé veřejnosti aj.). Naumann si tedy své partnery pro rozhovory vybíral podle poměrně jednoznačných kritérií: museli být loajální ke státu, tedy prorakousky smýšlející Češi, kteří se nepřikláněli ani k Masarykovi ani ke Kramářovi a byli schopni dělat kompromisy. Tato očekávání téměř ideálním způsobem naplňovalo publicistické stanovisko již zmíněného českého agrárníka a říšského poslance Františka Udržala, které pod názvem Ein Wort zur Verständigung aus tschechischen Kreisen (Slovo z českých kruhů o dorozumění) zveřejnil v jednom rakouském časopise v dubnu 1916, odvolávaje se přímo na Naumanna. Udržal v něm zásadně sdělil: „Ano my Češi jsme rakouský národ a zůstaneme jím navzdory mnohým obviněním a podezřením i po válce (...) Češi jsou přece jediný národ v Rakousku, který nemůže šilhat přes hraniční kameny, neboť oni nemají vně Rakouska-Uherska žádného soukmenovce. Pouze v

Rakousku můžeme národně vyžít. Trvání Rakouska je proto právě pro nás prvořadou životní nezbytností“. Po demonstrativním se distancování od „jednotlivých více svedených než pobloudilých“ žádal více spravedlnosti a rovnoprávnosti pro národy monarchie. Jakmile se jednotlivé národy v Rakousku nebudou muset obávat o svou národní existenci, nepotřebujeme se obávat ani Naumannovy Střední Evropy. „Bude-li tato cesta „národní spravedlnosti“ konečně nastoupena, může se Rakousko stát „vzorem a dokonce jádrem Naumannovy Střední Evropy“.

To byl přesně duševní stav, s nímž počítal Friedrich Naumann a na jehož základě chtěl své plány „Střední Evropy“ učinit celkově přijatelnými také pro Čechy. V roce 1916 vydal Zdeněk Tobolka v němčině sborník *Das Böhmisches Volk* (Český národ), který Naumann shledal hodný recenze. Publikace dělá dojem, že „máme před sebou národ nanejvýš usilovný“ – psal pochvalně v „Hilfe“ a podtrhl horlivost západních Slovanů v oblasti vzdělávání, která podle něj byla „vlastní obzvláště Čechům“. Skutečnost, že příspěvky tohoto sborníku náležitým způsobem oceňovaly „souvislost českého duchovního vývoje s německým duchovním životem“ a že celá kniha byla napsána „dobrou němčinou“, vyvolala v Naumannovi ještě větší sympatie. 11]

Při Naumannově návštěvě Prahy na jaře 1916 byli jeho partnery staročeský politik a ředitel Zemské banky v Čechách Karel Mattuš, významný český historik Jaroslav Goll, předák agrární strany František Udržal nebo mladočeský politik a bývalý ministr František Fiedler. Ještě v roce 1916, kdy průběh první světové války nebyl pro odpůrce Německa nijak příznivý, dokázali mnozí Češi rozlišovat mezi různými odstíny německé Střední Evropy a ocenit všechny náznaky pozitivního uznání české kulturní a hospodářské aktivity. 12]

Mimo souhlasu dostalo se Mitteleuropě i nesouhlasu ze strany českých národohospodářů, jako byl Karel Engliš nebo Josef Gruber. Tento odpor byl v Čechách spíše ojedinělý a zdrženlivý. Český zahraniční odboj vůči Mitteleuropě postupoval mnohem rozhodněji, protože tento směr české politiky za první světové války považoval za předpoklad zdárného vývoje českého národa rozbití německé nadvlády.

Memorandum T. G. Masaryka z února 1916 přímo reagovalo na německé středoevropské plány všech odstínů již svým názvem *L'Europe centrale pangermanique, ou une Bohême libre?* (Všeněmecká Střední Evropa nebo svobodné Čechy?). V očích Tomáše G. Masaryka byl Naumann jen jedním z obzvláště rafinovaných reprezentantů pangermánského expansionismu. Naumannův záměr vybudovat v Praze středoevropskou centrálu například interpretoval jednoduše jako pokračování geostrategického myšlení Bismarckova ražení. Také mnohé pasáže Masarykových válečných spisů, zvláště pak v jeho brožuře *Nová Evropa* napsané v letech 1917-1918, působí i přes nevyřčené námitky jako přímé repliky na Naumannovu ideu „Střední Evropy“. 13]

Když Velká válka přinesla výsledky, které zcela překreslily geopolitickou mapu střední Evropy a Německo s Rakousko-Uherskem byli poraženi, respektive zcela rozpuštěni, myšlenka nadnárodní koncepce nezanikla. Velký pokus byl ukončen. Naumann chápal Mitteleuropu nejen jako sjednocený prostor několika národů, ale také jako výchovně vzdělávací úkol pro

Němce, směřující k větší toleranci a k potřebě poznat jiné národnosti a jejich zvyklosti. Politické uspořádání budoucí Mitteleuropy se pohybovalo mezi prvky federalistickými a centralistickými. Měla být společná měna, jednotné celní tarify, míry a váhy. Stát by měl mít parlamentní zastoupení, ale rozhodovací kompetence by se nacházely jinde.

Předpokládal, že Mitteleuropa se stane útvarom atraktivním, kolem něhož by se seskupily jiné *Trabantenstaaten*. Brzy se ukázalo, že volný středoevropský prostor se stává politickým vakuem. V roce 1926 přichází Elemér Hantos se spisem *Das Kulturproblem in Mitteleuropa* (Kulturní problémy ve střední Evropě) obsahujícím časovou analýzu doby po Velké válce, co se vinou touto události ztratilo a kde je možno hledat nápravu. 14]

Deset let po té přichází „německý Moravan“, brněnský průmyslník a myslitel Victor Bauer s knihou *Zentraleuropa, ein lebendiger Organismus* (Střední Evropa, živoucí organismus). Bauer navazuje na Palackého a Herdera a pracuje se třemi svébytnými typy-západním, východním a orientálním. Střední Evropa je prostor smíšený, utvářený prvky německými, slovanskými, latinskými, maďarskými a židovskými. Přisuzuje specifické místo Židům, kteří se pohybují ve střední Evropě „především mezi národními protiklady, (...) mezi Východem a Západem“.

Středoevropské Němce považuje za etnikum vnitřně velmi členité a odlišné od říšských Němců. **Střední Evropa je vitálnější než Západ, mísí se zde několik prvků a to mužský prvek (západní zkušenosti) a ženský prvek (východní vitalita)**. Podle něj střední Evropa na západě tvoří hranici spojnicí Štětín (Stettin) -Terst (Triest), na východě Královec (Königsberg) - Istanbul a na jihu je její nespodnějším bodem Soluň (Thessaloniké). Střední Evropa je tak vymaněná z říšskoněmeckého elementu a posunuta zdatelně na východ a jih.

Herderovou teorii středu si pro své pojednání o střední Evropě vyvolí Felix Weltsch (*Das Wagnis der Mitte*), pro něhož střed představuje to, co protiklady přitahuje. 15] V tomto období probíhá spor mezi Oscarem Haleckým a českým historikem Jaroslavem Bidlem o to, jak prostor mezi Německem a Ruskem členit. Podle Haleckého Rusko do Evropy nepatří, neruské národy mezi Ruskem a Polskem - Ukrajinci, Litevci, Lotyšci, Estonci a Bělorusové patří do východní Evropy. Dělicí čáru mezi Východem a Západem tvoří podle Bidla hranice mezi křesťanstvím a ortodoxií a z tohoto pohledu Rusové, Srbové, Makedonci, Bulhaři ad. patří k Východu. Bidlo se oproti Haleckému přikláněl k dualismu evropské kultury.

K otázce střední Evropy se ještě vrací Heinrich von Srbik ve své knize *Mitteleuropa. Das Problem und die Versuche seiner Lösung in der deutschen Geschichte*, vydané v roce 1937 ve Weimaru, v níž zastává názor, že německé dějiny jsou dlouhotrvajícím zápasem o pozice ve středu Evropy a tento region je jím stále otevřen. Tento problém nejde řešit velkoněmecky, ale pro budoucí uspořádání hledat v minulosti u Metternicha. Jeho pokus je „kombinací říšskoněmeckého nacionalismu a rakouského universalismu“. 16]

Rokem 1933 problém střední Evropy podléhá politicko-mocenské instrumentalizaci a není bez zajímavosti, že Naumannův koncept ideologu nacionálního socialismu Alfred Rosenberg

odmítal. Vpádem sovětského Ruska v roce 1944 do střední Evropy, realizující sen Ruska ze září 1914 o ruských hranicích na Odře a Lužické Nise, přinesl regionu největší tragedii v jeho dějinách.

V letech 1944 - 1948 bylo vyrváno či přesunuto 31 135 000 obyvatel z jejich původních domovů:

Útěk před frontou	5 650 000 ob.
Násilná deportace do SSSR.....	488 000 ob.
Repatriace do SSSR.....	5 000 000 ob.
Organizovaný poválečný odsun.....	9 937 000 ob.
Neorganizovaný „divoký“ poválečný odsun	1 760 000 ob.
Vnitřní poválečné osídlení do r. 1950.....	8 300 000 ob. 17]

Po roce 1945 v německém jazykovém prostoru pojem Mitteleuropa nabyt nepřijatelných konotací a začíná se používat pojmu Zentraleuropa nebo Zwischeneuropa či Mitte Europas. V zemích pod sovětskou vládou mizí také a je nahrazen pojmem východní Evropa. Naumannův projekt Mitteleuropy byl rozmetán výsledky obou světových válek. Jeho kritici dávající mu nálepku „pangermánského ovládnutí“, jeho knihu buď nečetli či nepochopili anebo svou kritikou se snažili zakrýt skutečné plány Nové Evropy. A to rozbití jedněch států a vytvoření nových států bez ohledu zda jeho obyvatelé by se chtěli stát jejich občany či vytváření nových národů násilných sjednocením. Nicméně sama integrační myšlenka, vytvoření evropského nadnárodního hospodářského společenství, se dočkala svého uskutečnění. Evropa, poslední válkou vyřazená ze světovládného postavení, se začala scelovat, a to tváří tvář hrozbě, jakou představovala násilná integrace střední a východní Evropy pod nadvládou Sovětského svazu. A idea Střední Evropy se znovu objevuje v šedesátých letech. 18]

Svou úvahu bych ukončil slovy historikovými:

„Po pádu habsburské monarchie začaly osvobozené národy přestavovat své domovy s mladickým entuziasmem, jejich vůdcové se však odmítli poučit ze stránek historie. Dočetli by se v nich, že pouze sjednocením a obranou práv každého z nich mohou malé národy uchovat svůj národní charakter a svoji svobodu. Německý Drang nach Osten byl zastaven pouze dočasně a Rusko jen krátce oddechuje před tím, než se opět vrátí ke své snaze uskutečnit sen Ivana Hrozného o třetím Římu. Historie ukazuje, jak neúprosné dokáží být její zákony. Kdykoli vznikne v rozlehlém prostoru mezi Baltem, Jaderským a Černým mořem politické vakuum, vstoupí sem ze západu či z východu jeden ze dvou obrů, aby narušil evropskou rovnováhu. Tento vývoj započal už v 11. století, kdy byly zničeny všechny naděje na vznik velké střeoevropské mocnosti.

Má být toto neodvolatelný osud střední Evropy? Odpověď na tuto otázku budou znát teprve budoucí historikové. Některé ideje však nezemřou nikdy. Myšlenka sjednocení byla mnohokrát pohřbena v sutinách střeoevropských kataklyzmat, aby se v budoucnu znovu vynořila v jiných podobách. Dveře jejímu nejnovějšímu oživení snad nejsou ani dnes definitivně zavřeny.“ 19]

Poznámky:

- (1) Dvorník František, Zrod střední a východní Evropy. Mezi Byzanci a Římem, Prostor Praha 2008, S.16, 301, 303
- (2) Szücz Jenő, Tri historické regióny Evropy, Kalligram Bratislava 2001, S. 72
- Travníček Jiří, (Ed.), V kleštích dějin. Střední Evropa jako pojem a problém., Host Brno 2009, S. 246-248
- (3) Halecki Oscar, Europa. Grenzen und Gliederung seiner Geschichte, Darmstadt 1957
- (4) Dvorník František, Zrod střední a východní Evropy. Mezi Byzanci a Římem, Prostor Praha 2008, S. 307
- (5) Bidlo Jaroslav, Ce qu'est de l'Europe orientale de l'Orient européen, quelle en est l'importance et quelles furent ses étapes, In: Bulletin d'Information des Sciences historiques en Europe Orientale VI (1934 , S. 11 -13
- Pfaff Ivan, Češi mezi západem a východem Evropy v 19. Století, In : Evropa očima Čechů, Sborník ze symbozia konaného v Centru Franze Kafky ve dnech 22.- 23.10.1996, Nakl. Franze Kafky Praha 1997 s.163-166
- (6) Travníček Jiří, (Ed.), V kleštích dějin. Střední Evropa jako pojem a problém., Host Brno 2009, 2/Protofáze, S.248-251
- (7) Travníček Jiří, (Ed.), V kleštích dějin. Střední Evropa jako pojem a problém., Host Brno 2009, 2/Protofáze, S.256
- Davies Norman- Moorhouse , Návraty střebrní Evropy, In: Travníček Jiří, (Ed.), V kleštích dějin. Střední Evropa jako pojem a problém., Host Brno 2009, S. 100-102
- (8) Naumann Friedrich, Mitteleuropa, Volksausgabe mit Bulgarien u. Mitteleuropa, Verlag von Georg Reiner, Berlin 1916
- (9) Jaworski Rudolf, Friedrich Naumann a Češi, In: První světová válka a vztahy mezi Čechy, Slováky a Němci, Matice Moravská s.200
- (10) Kořalka Jiří, Mitteleuropa Friedricha Naumanna jako plán německé hegemonie v Evropě za první světové války, Dějiny a současnost č. 1/2003 , <https://deliandiver.org/2009/12/mitteleuropa-friedricha-naumanna-jako-plan-nemecke-hegemonie-v-evrope-za-prvni-svetove-valky.html>
- Jaworski Rudolf, Friedrich Naumann a Češi, In: První světová válka a vztahy mezi Čechy , Slováky a Němci, Matice Moravská s.201
- (11) Jaworski Rudolf, Friedrich Naumann a Češi, In: První světová válka a vztahy mezi Čechy , Slováky a Němci, Matice Moravská s.202-203
- (12) Kořalka Jiří, Mitteleuropa Friedricha Naumanna jako plán německé hegemonie v Evropě za první světové války, Dějiny a současnost č. 1/2003 , <https://deliandiver.org/2009/12/mitteleuropa-friedricha-naumanna-jako-plan-nemecke-hegemonie-v-evrope-za-prvni-svetove-valky.html>
- (13) Masaryk Tomáš G., Nová Evropa, Doplněk Brno 1994,
- (14) Jeřábek Miroslav, Za silnou střední Evropou. Středoevropské hnutí mezi Budapešti, Vídní a Brnem v letech 1925-1939, Dokořán Brno 2008s.38-63, s. 143-176
- (15) Jeřábek Miroslav, Za silnou střední Evropou. Středoevropské hnutí mezi Budapešti, Vídní a Brnem v letech 1925-1939, Dokořán Brno 2008s.38-63, s. 74-90, 212
- Travníček Jiří, (Ed.), V kleštích dějin. Střední Evropa jako pojem a problém., Host Brno 2009 s. 264

- (16) Elvert Jürgen, Mitteleuropa! Deutsche Pläne zur europäischen Neuordnung (1918–1945), Historische Mitteilungen – Beihefte Band 35, Franz Steiner Verlag 1999 S. 286
- (17) Davies Norman- Moorhouse , Návraty střebrní Evropy, In: Travníček Jiří, (Ed.), V kleštích dějin. Střední Evropa jako pojem a problém., Host Brno 2009, s. 102, Tabulka In: Travníček Jiří, (Ed.), V kleštích dějin. Střední Evropa jako pojem a problém., Host Brno 2009. S. 21
- (18) Davies Norman- Moorhouse , Návraty střední Evropy, In: Travníček Jiří, (Ed.), V kleštích dějin. Střední Evropa jako pojem a problém., Host Brno 2009, s. 102-104
- (19) Dvorník František, Zrod střední a východní Evropy. Mezi Byzanci a Římem, Prostor Praha 2008 S.307

Literatura:

- Ash Timothy Garton, Středoevropanem volbou, Institut pro středoevropskou kulturu a politiku, Praha 1992, ISBN 80-85241-24-2
- Bauer Victor, Zentraleuropa, ein lebendiges Organismus, Brünn-Leipzig 1936
- Bibó István, Bída malých národů východní Evropy, Kalligram-Doplňek, Brno _Bratislava 1997, ISBN 80-85765-85-3
- Dvorník František, Zrod střední a východní Evropy. Mezi Byzanci a Římem, Prostor Praha 2008, ISBN 978-80-7260-195-0
- Elvert Jürgen, Mitteleuropa! Deutsche Pläne zur europäischen Neuordnung (1918–1945), Historische Mitteilungen – Beihefte Band 35, Franz Steiner Verlag 1999. ISBN 978-3-515-07641-8
- Evropa očima Čechů, Sborník ze symposia konaného v Centru Franze Kafky ve dnech 22.-23.10.1996, Nakl. Franze Kafky Praha 1997, ISBN80-85844-36-2
- Halecki Oscar, Europa. Grenzen und Gliederung seiner Geschichte, Darmstadt 1957
- Hantos Elemér, Das Kulturproblem in Mitteleuropa, Stuttgart 1926
- Jaworski Rudolf, Die aktuelle Mitteleuropadiskussion in Historischer Perspektive, In: Historische Zeitschrift 247/1988 S. 529-550
- Jaworski Rudolf, Na stráži německví nebo v postavení menšiny? Pražská edice, 2004 ISBN 80-86239-09-8
- Jaworski Rudolf, Friedrich Naumann a Češi, In: První světová válka a vztahy mezi Čechy, Slováký a Němci, Matice Moravská, Brno 2000, ISBN 80-902304-8-2 S. 195- 206
- Jaworski Rudolf, Tomáš G. Masaryk versus Friedrich Naumann, Zwei Europavisionen im Ersten Weltkrieg, In: Occursus, Setkání, Begegnung, Sborník k počtě 65. Narozenin prof.dr. Jana Křena, Karolinum Praha 1996, ISBN 80-7184-227-3
- Jeřábek Miroslav, Za silnou střední Evropou. Středoevropské hnutí mezi Budapešti, Vídni a Brnem v letech 1925-1939, Dokořán Brno 2008, ISBN 978-80-7363-181-2
- Kisielewski Tadeusz, Federacja śródkowo-europejska, Ludowa Spółdzielnia Wydawnicza, Warszawa 1991, ISBN 83-205-4400-9
- Křen Jan, Dvě století střední Evropy, Argo 2005, ISBN 80-7203-612-2
- Kučera Rudolf, Kapitoly z dějin střední Evropy, Tschechischer Bationalausschuss in Deutschland, München 1989
- Le Rider Jacques, Německo, Rakousko a Střední Evropa, In. Střední Evropa 23/1992 s. 26-36, 24/1992 S.20-27

- Masaryk Tomáš G., Nová Evropa, Doplněk Brno 1994, ISBN 80-85765-29-2
- Moravcová Dagmar, Československo, Německo a Evropská hnutí 1929-1932, Institut pro středoevropskou kulturu a politiku, Praha 2001, ISBN 80-86130-14-2
- Morgenbrodová Brigitt, Česká otázka v říšskoněmecké publicistice 1914-1918, In: První světová válka a vztahy mezi Čechy, Slováky a Němci, Matice Moravská, Brno 2000, ISBN 80-902304-8-2, S. 179 - 194
- Nacionalismus, společnost a kultura ve Střední Evropě 19. a 20. století - Nationalismus, Gesellschaft und Kultur in Mitteleuropa im 19.und 20. Jahrhundert, Pocta Jiřímu Kořalkovi k 75. Narozeninám, Karolinum 2007, ISBN 978-80-246-1398-7
- Naumann Friedrich, Mitteleuropa, Volksausgabe mit Bulgarien u. Mitteleuropa, Verlag von Georg Reiner, Berlin 1916
- Partsch Joseph, Mitteleuropa. Die Länder und Völker von den Westalpen und dem Balkan bis an den Kanal und das Kurische Haff. Gotha 1904.
- Salman Harrie, Evropa v novém světle, Éós 1994 ISBN 80-901433-3-4
- Szűcz Jenő, Tri historické regióny Europy, Kalligram Bratislava 2001
- Travníček Jiří, (Ed.), V kleštích dějin. Střední Evropa jako pojem a problém., Host Brno 2009, ISBN 978-80-7294-323-4
- Weltsch Felix, Das Wagnis der Mitte, Mährisch Ostrau 1935

Friedrich Naumann

* 25. března 1860 na faře v Störmthalu, nyní součást Großpösna bei Leipzig; † 24. srpna 1919 v Travemünde, evangelický theolog, liberální politik v době Německého císařství

Dílo:

- „Asia“. Athen, Konstantinopel, Baalbek, Damaskus, Nazaret, Jerusalem, Kairo, Neapel. Hilfe, Berlin-Schöneberg 1899
- Demokratie und Kaisertum: Ein Handbuch für innere Politik. Hilfe, Berlin-Schöneberg 1900
- Friedrich Naumann und Theodor Barth: Die Erneuerung des Liberalismus. Hilfe, Berlin-Schöneberg 1906.
- Die politischen Parteien. Hilfe, Berlin-Schöneberg 1910
- Geist und Glaube. Fortschritt, Berlin-Schöneberg 1911
- Freiheitskämpfe. Fortschritt, Berlin-Schöneberg 1911
- Neudeutsche Wirtschaftspolitik. Fortschritt, Berlin-Schöneberg 1911
- Im Reiche der Arbeit. Reimer, Berlin 1913
- Gesammelte Schriften. Reimer, Berlin 1913
- Mitteleuropa. Reimer, Berlin 1915
- Werke. Westdeutscher, Köln, Opladen 1964, Hrsg. u.a. Theodor Schieder

Převzato ze stránek **Náš směr**.